

Psykososialt miljø for barn og unge

Delrapport – grunnskolene

2013 – 2014

Helse- og miljøtilsyn
Salten

Innhold

1	Innledning.....	3
2	Bakgrunn	3
3	Mål.....	3
4	Gjennomføring	3
4.1	Informasjonsmøte	4
4.2	Tilsyn.....	4
4.2.1	Questback-undersøkelse	4
4.2.2	Tematilsyn	4
4.3	Økonomi.....	4
5	Resultat og diskusjon.....	4
5.1	Questback-undersøkelse.....	5
5.2	Forebyggende.....	5
5.3	Styrende dokumenter	5
5.4	Definisjoner	6
5.5	Rutiner ved mobbing / krenkende atferd.....	6
5.6	Enkeltvedtak.....	7
5.7	Fravær.....	7
5.8	Tverrfaglig samarbeid.....	7
5.9	Bruk av elevundersøkelsen.....	8
6	Videreføring.....	9

Helse- og miljøtilsyn Salten IKS

Notveien17, 8013 Bodø, tlf. 40 00 77 77, post@hmts.no www.hmts.no

Org.nr. 986 504 907

1 Innledning

Helse- og miljøtilsyn Salten IKS (HMTS) er et interkommunalt selvstendig selskap og har 11 eierkommuner; Bodø, Fauske, Meløy, Saltdal, Sørfold, Gildeskål, Steigen, Hamarøy, Beiarn, Værøy og Røst. HMTS utfører saksbehandling på vegne av eierkommunene innenfor fagområdet miljørettet helsevern. En av oppgavene er tilsyn ved barnehager og skoler etter *Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.* Selskapets visjon er «bedre folkehelse og miljø i Salten».

2 Bakgrunn

Skoler og barnehager skal være godkjent etter *Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.* Det betyr i praksis at de søker om godkjenning og dette saksbehandles og følges opp av enhet for miljørettet helsevern. I Salten er det HMTS som utfører dette arbeidet. Gjennom dette arbeidet er det etter hvert blitt klart at det er behov for mer fokus på det psykososiale miljøet blant barn og elever. Dette kombinert med at psykososiale forhold blant barn og unge er en økende utfordring i samfunnet, har ført til økt satsing på dette feltet.

En risikofaktor for å utvikle psykiske helseplager er det psykososiale miljøet på skole og i barnehage. I elevundersøkelsen 2012 oppgir fem prosent av elevene i Nordland å ha blitt mobbet på skolen flere ganger i uken. Det utgjør i underkant av 1500 elever i fylket. Mobbing er en stor risikofaktor for både akutte og senere psykiske helseplager (Olweus, 1992). Det er ikke bare mobbeofre som har økt risiko for helseplage, også mobberne har høy risiko for å utvikle antisosial atferd som kriminalitet og rusmisbruk. Dette gjelder først og fremst gutter. En studie viser at hele 60 % av gutter som mobbet andre i 7. til 10. klasse ble dømt for en eller flere kriminelle handlinger før fylte 24 år (Olweus, 2009). Nærmere seksti prosent av personer under 40 år som er uføretrygdet i Norge er det på grunn av psykiske lidelser.

Som følge av dette ble det lovpålagte fokus på det psykososiale miljøet blant barn og unge i Salten økt gjennom et eget prosjekt knyttet til miljørettet helsevern i skoler og barnehager og HMTS. Innsats og oppfølging er hjemlet i *Forskrift for miljørettet helsevern i skoler og barnehager*, § 12: Psykososiale forhold: Virksomheten skal fremme trivsel og gode psykososiale forhold.

3 Mål

Mål: Å bidra til utvikling og om mulig, forbedring av psykososialt miljø for barn og unge i grunnskolen, i HMTS sine eierkommuner.

Delmål:

- Mer fokus på psykososialt miljø i alle deler av skolens drift: Barns psykiske helse med i tankeprosessen i all planleggingsarbeid i skolene.
- Grunnlag for rådgivning og veiledning i skolene.
- Større kunnskap gir bedre oppfølging.

4 Gjennomføring

Det ble etablert referansegruppe og prosjektleder ble ansatt i et 2-årig prosjekt. Etter en vurdering ble grunnskolene valgt ut som målgruppe for arbeidet disse 2 årene. Det var ønskelig å besøke alle grunnskolene i eierkommunene.

I forkant av selve tilsynet ble det gjennomført et informasjonsmøte med kommunens skoleleder(e). Deretter ble tilsynet gjennomført med en Questback (spørreundersøkelse) til rektorene i forkant og deretter tematilsyn som inkluderte samtaler med ulike aktører ved skolen (rektor, lærere, elever og foreldre og ev. helsesøster).

Sørfold og Gildeskål kommuner var pilotkommuner i 2013. Besøk ved skolene her ble gjennomført først og deretter ble det foretatt en evaluering og tilpassing av arbeidet.

4.1 Informasjonsmøte

Dette ble gjennomført på et rektormøte i kommunene med følgende agenda:

- Informasjon om HMTS sitt arbeidsområde, lover og forskrifter.
- Presentasjon av forskning og statistikk om emnet barns psykiske helse, risikofaktorer og hvordan skolens psykososiale miljø kan påvirke det.
- Beskrivelse av prosjektet; mål og gjennomføring.

4.2 Tilsyn

Det ble valgt ut fokusområde i Questback-undersøkelse og tematilsyn:

- forebyggende arbeid
- styrende dokumenter
- definisjoner
- rutiner ved mobbing/krenkende atferd
- enkeltvedtak
- fravær
- tverrfaglig samarbeid
- bruk av elevundersøkelsen (en årlig nettbasert brukerundersøkelse fra Undervisningsdirektoratet)

4.2.1 Questback-undersøkelse

I forkant av det fysiske tematilsynet fylte rektor ut en Questback-undersøkelse. Denne var grunnlag for tematilsynet. Gjennom undersøkelsen fikk vi en oversikt over skolens arbeid med psykososialt miljø for elevene. Etter gjennomføringen i de to pilotkommunene ble Questback-undersøkelsen revidert og forenklet.

4.2.2 Tematilsyn

HMTS besøkte skolene og hadde samtaler med rektor, lærere, elever og foreldre og ved enkelte skoler også helsesøster. Det ble også gjennomført en befaringsrunde på skolen for blant annet å se på arealene inne og ute og rutinene for inspeksjon.

4.3 Økonomi

Prosjektet er finansiert med skjønnsmidler fra fylkesmannen og egne separate prosjektmidler. Kommunenes basistilskudd til HMTS er ikke brukt til finansiering av prosjektet.

5 Resultat og diskusjon

Så godt som alle grunnskolen i Salten er besøkt. Generelt var skolene godt forberedt på besøket og positivt innstilt og engasjert. Vi opplever at virksomhetene ser behovet for en slik oppfølging og at den bidrar til å øke fokus på tema, rutiner og innsats. Skolene er bekvemme med en oppfølging fra en mer ekstern instans enn kommunens egen administrasjon og opplever det positivt og viktig at det settes mer fokus på utvidet veiledning og gjennomgang framfor rent tilsyn.

Underveis i prosessen med Questback, informasjonsmøte og besøk på skolene opplevde vi at skolene løpende justerte og oppdaterte rutiner og planer. Det betyr at vår innsats har økt fokus og innsats på skolene både underveis og etter besøk og rapport.

I Bodø kommune har det parallelt i prosjektperioden vært samarbeid med grunnskolekontoret og kommunens innsatsteam. Der vi har deltatt med innspill til planlegging og utvikling av planer som skal styrke arbeidet med psykososialt miljø i kommunen.

Under prosjektperioden er det jobbet parallelt også med fylkesmannens utdanningsavdeling som fører tilsyn etter opplæringslovens § 9a. HMTS har hatt løpende dialog med fylkesmannens utdanningsavdeling, informert om det arbeidet som gjøres og tilpasset våre aktiviteter til fylkesmannens tilsynsplan. Dette har bidratt til samordning av tilsyn og av tema som gjennomgås på tilsynene.

5.1 Questback-undersøkelse

Alle rektorene fylte ut en spørsmålsliste før selve tilsynet. Svarene var en del av tilsynet og ble brukt som grunnlag i samtalene med skolene. Dette gav oss et innblikk i skolens arbeid med psykososiale miljø og blant annet registrerings og dokumenteringsrutinene.

Tilbakemeldingen fra mange skoler var at questbacken resulterte i en bevisstgjøring ved skolen om «hvordan og hva vi registrerer som mobbing og vold». Noen skoler fortalte at Questback-spørsmålene synliggjorde at de manglet en sammenfattende oversikt over antall mobbe- og voldssaker. Som et resultat av questbacken er disse nå på plass.

Questbacken viste at vel en fjerdedel av skolene ikke har lovpålagt skolemiljøutvalg¹. Dette ble påpekt ved besøkene og mange av skolene ga da tilbakemelding på at de nå hadde fått det på plass.

5.2 Forebyggende

De fleste skolene har mange gode forebyggende tiltak. I planene er disse aktivitetene sjeldent definert som forebyggende i planer. Mange gjøres som ren tradisjon. Det mangler bevissthet på at disse aktivitetene også skal fungere forebyggende i forhold til psykososialt miljø. Når de ikke defineres som forebyggende i planene er det vanskelig å evaluere aktivitetene i forhold til det forebyggende arbeidet som gjøres på skolen. Vi anbefaler at alle aktiviteter som kan påvirke det psykososiale miljøet på skolen synliggjøres i en plan for elevenes psykososiale miljø og denne planen evalueres årlig. En mobbeplan vil da kunne inngå som en avviksplan i plan for elevenes psykososiale miljø.

Forebyggende aktiviteter skal blant annet gjøre elevene kjent med hverandre og gjøre lærere kjent med elevene. De skal styrke elevenes evne til samhandling, empati og samarbeid og skape en «vi»-følelse ved skolen. En slik tilhørighet og lojalitet vil fremme det psykososiale miljøet.

Slike forebyggende aktiviteter kan være turer, idrettsdag, forestillinger, ekskursjonstur og fadderordninger. I noen tilfeller er slike aktiviteter regnet som tradisjoner ved skolen mer enn som forebyggende og de kan dermed miste litt av sin funksjon. De blir ikke evaluert og kan i noen tilfeller ses som en ren koseaktivitet uten funksjon. Dette er ikke tilfelle og gjennom å inkludere disse i en egen plan for det systematiske arbeidet med psykososialt miljø vil skolen gi disse aktivitetene den verdien de virkelig har og bevisstgjøre alle de omfatter.

5.3 Styrende dokumenter

Skolene har generelt god oversikt over de styrende dokumentene. Med styrende dokumenter i forhold til psykososialt miljø har vi fokusert på mobbeplan, kriseplan, trivselsplaner, ordensreglement og tiltaksplan for psykososialt miljø. Noen skoler beskriver en opplevelse av at de har en del «hvilede» dokumenter som ikke er i bruk i den daglige driften og ikke har vært presentert eller revidert i kollegiet ved jevne mellomrom. Vi anbefaler at dette gjøres for å trygge at alle ansatte har kjennskap til disse. Foreldre har generelt lite kjennskap til skolens styrende dokumenter. Skolene bør gå gjennom og oppdatere sine planer og dokumenter jevnlig, og i den sammenheng også datere

---

¹ Opplæringsloven § 11-1a

dokumentene med eksempelvis skoleår. Det er et behov for å samle disse dokumentene på god måte, også digitalt, for da blir det enklere å dele de og gi foreldre tilgang og kjennskap til disse. I samband med revidering bør foreldrene høres. Det vil i tillegg til medvirkning og innspill gi et eierforhold til skolens styrende dokumenter.

5.4 Definisjoner

Definisjon av begreper er viktig. Hvordan defineres hva som er mobbing og hva som ikke er mobbing. Det er viktig at alle er kjent med slike definisjoner, slik at alle har en felles forståelse av begrepet mobbing når det for eksempel rapporteres inn situasjoner. De fleste skoler har en skriftlig definisjon av mobbing, men det viser seg at lærere, elever og foreldre kjenner for lite til den og at den er lite synlig. Definisjonen bør være tydelig og stå i plan for elevenes psykososiale miljø. Vi anbefaler skolene å bruke definisjonen som står i «veileder til Opplæringsloven kapittel 9a – elevenes skolemiljø»:

Mobbing:

En person blir mobbet når han eller hun, gjentatte ganger og over tid, blir utsatt for negative handlinger fra en eller flere personer. Det er en negativ eller aggressiv handling når noen med vilje påfører en annen person skade eller smerte – ved fysisk kontakt, ved ord eller på andre måter. For å kunne bruke betegnelsen mobbing skal det også være en viss ubalanse i makt- og styrkeforholdet: den som blir utsatt for de negative handlingene, har vanskelig for å forsvare seg og er noe hjelpeløs overfor den eller de som plager ham eller henne.

Etter denne definisjonen, som også blir brukt internasjonalt, er mobbing kjennetegnet av disse tre kriteriene:

- 1) Det dreier seg om **aggressiv eller ondsinnet adferd**, som*
- 2) **gjentar seg og varer ved over en viss tid***
- 3) i en mellommenneskelig relasjon som er **preget av en viss ubalanse i styrke- eller maktforholdet**. Mobbing inntreffer ofte uten noen åpenbar provokasjon fra offeret sin side.²*

5.5 Rutiner ved mobbing / krenkende atferd

Samtlige skoler har en inspeksjonsplan eller tilsvarende som forteller hvem, når og hvor inspeksjonene skal gjennomføres. Skolene har mange gode tiltak og planer for hva som skal gjøres dersom det avdekkes mobbing. Det er likevel mange steder behov for å revidere og informere om de tiltaksplaner skoler har ved for eksempel mobbesaker. Dette bør også inkluderes som en viktig del av plan for elevenes psykososiale miljø. Ansatte er kjent med handlingsplikten³ og det blir grepet inn og iverksatt tiltak i tråd med denne. Foreldre er i stor grad trygge på at skolene har tiltak som ivaretar elevene i slike situasjoner.

I arbeidet med dette er det vesentlig at det fokuseres på det enkelte mennesket som mobbes eller mobber og forholdet til systemet, dvs skolens ansatte og andre etater. Skolene har ofte stort og godt fokus på enkeltindivider og tiltak i forhold til det, og ikke så tydelige tiltak i forhold til systemet. I enkeltsaker er det viktig å se på systemet rundt de involverte elever som klasse, lærer, m.m. og se på mulige systemtiltak. Skolen må ha stor bevissthet til den rollen de voksne ansatte har også for det psykososiale miljøet blant elevene.

² Veileder til Opplæringsloven kapittel 9a – elevenes skolemiljø

³ Opplæringsloven § 9a–3 andre ledd

5.6 Enkeltvedtak

Det blir ikke så ofte skrevet enkeltvedtak angående psykososialt miljø. De vi har snakket med i skolen beskriver en høy terskel for å skrive et slikt vedtak. De ser det ikke som en naturlig del av arbeidsprosessen når det ikke handler om grove mobbesaker. I den spørreundersøkelsen som ble gjennomført, kom det fram at det ble skrevet enkeltvedtak i ca 72 % av mobbesakene som hadde vært meldt inn på skolene.

Retten til et godt psykososialt miljø Udir-2-2010 sier:

«Skolen har en ubetinget plikt til å behandle alle henstillinger om tiltak vedrørende det psykososiale miljøet fra elever eller foreldre i samsvar med reglene om enkeltvedtak i forvaltningsloven, jf § 9a-3 tredje ledd. Dette gjelder uavhengig av hvor stort eller lite bruddet på elevens rett etter opplæringslovens § 9a-1 er.

I enkeltvedtaket skal skolen alltid vurdere om elevens rett etter § 9a-1 er oppfylt eller ikke. Dersom den ikke er oppfylt skal skolen ta stilling til hvilke tiltak som er egnede for å rette på dette, slik at elevens rett oppfylles. Dersom skolen mener elevens rett er oppfylt, og det ikke er behov for tiltak skal det også fattes et enkeltvedtak. Eleven/foreldrene kan klage på enkeltvedtaket.

Det er skolen ved rektor som pedagogisk, faglig og administrativ leder i skolen, som har myndighet til å fatte enkeltvedtak.»

Rutinene for dette arbeidet bør være bedre kjent for de ansatte i skolen og nedfelt i eksempelvis mobbeplanen som et av virkemidlene/saksbehandlingstrinnene.

5.7 Fravær

Generelt har skolene gode rutiner på registrering, varsling og tiltak ved fravær som overskrider nasjonale eller kommunale krav. De fleste skoler har et system for digital registrering og fanger opp bekymringer. Tiltakene består av kontakt med hjem og eventuelt møter der tiltak blir diskutert. I tillegg blir andre instanser som eksempelvis barnevern varslet i hht de nedfelte rutinene.

Det ble også sett på rutinene i forhold til når skolen kontakter hjemmet. Her var det en del variasjon i rutinene og litt for ofte opp til klasse-/kontaktlærer. Mange skoler informerte om særtilfeller som de følger opp tett. På små skoler har de ansatte i større utstrekning kjennskap til hver enkelt elev og dens nettverk og dette medfører at de har en tendens til raskere kontakt dersom elven uten kjent årsak ikke møter på skolen.

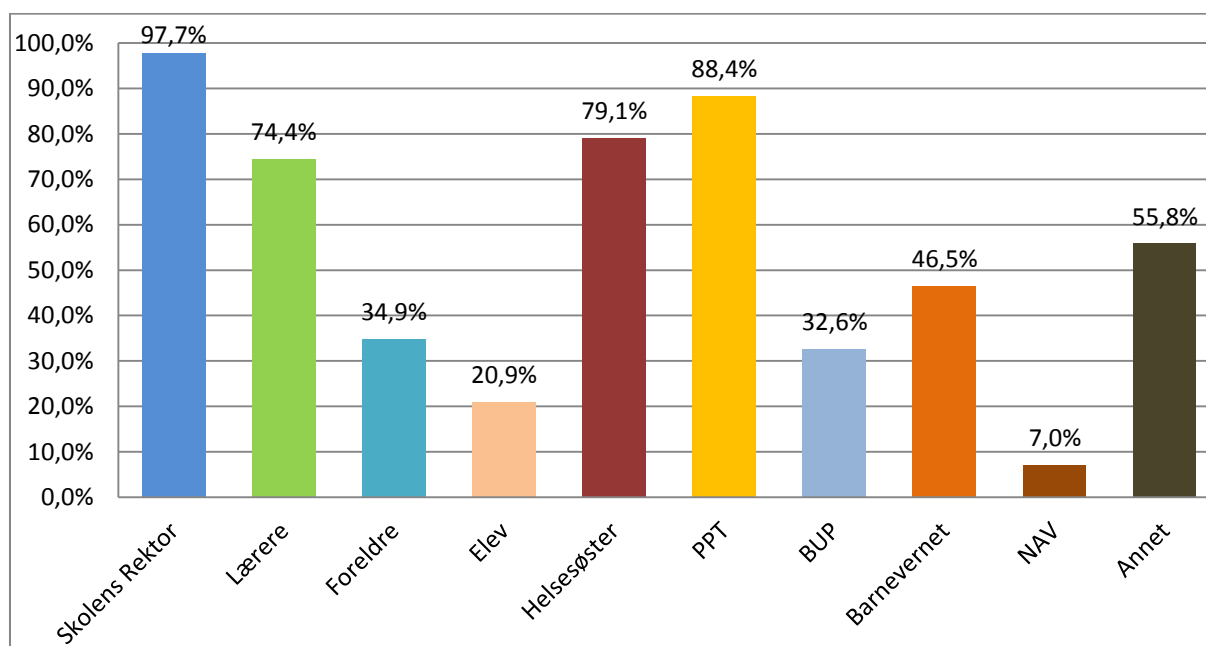
Enkelte kommuner hadde dette klart nedfelt i strategien til skolen, der de tar kontakt med hjemmet tredje dagen eleven ikke møter uten at skolen er informert. Her var foreldre og ansatte var godt kjent med rutinene og det ga en trygghet for både skole og foreldre, alle kjente til det og forventningene.

5.8 Tverrfaglig samarbeid

I underkant av 80 % av skolene har veletablerte og jevnlig tverrfaglige møter ved skolen. Disse møtene gjennomføres med variert mellomrom fra ukentlig til en gang pr skoleår. Her deltar ulike personer med ulike tverrfaglig bakgrunn. På de fleste skoler deltar rektor, lærere, helsesøster og PPT. I tillegg er barnevernet representert på møtene på nesten halvparten av skolene. Noen skoler har også en praksis der foreldre og elever deltar i møter der det ses som funksjonelt.

Deltakere på tverrfaglige møter:

Den vanligste måten å gjennomføre disse møtene på er at aktuell lærer og eventuelt foreldre presenterer saker og de tiltak som er gjort. Så føres en faglig diskusjon hvor videre gang i saken og eventuelle utvidede tiltak vurderes. Det at læreren som skal jobbe med eleven deltar ses som et pluss og gir den beste kjennskapen til det som ble diskutert. Lærerne ser stor nytte i å delta på slike møter.

Det er noen skoler som avholder slike møter ved behov. Dette kan fungere bra, men kan også medføre at terskelen for å melde inn saker bevisst eller ubevisst øker. Ved å sette opp faste og jevnlige møter oppleves det lettere å melde inn saker.

Helsesøsters rolle i skolen og samarbeidet mellom skole og helsesøster er veldig ulikt fra skole til skole. Mange skoler beskriver helsesøster som en naturlig del av skolen og som deltar i tverrfaglige møter, har individuelle samtaler med elev og foreldre ved behov også gjennom en «åpen dør»-politikk og i tillegg har en del gruppeundervisning med klasser eller deler av klasser ved behov og ulike temaer.

Noen skoler beskriver en mer perifer helsesøster som bare er til stede ved vaksinerings. Det var store variasjoner her og det kan være behov for å se videre på helsesøsters rolle.

Helsesøster vil for elevene være en uavhengig voksen med taushetsplikt som kan være et viktig første lavterskeltilbud. Et fast tilbud med helsesøster til stede er viktig i arbeidet med elevenes psykososiale miljø. Helsesøster har kompetanse på blant annet forebyggende psykososialt arbeid for barn og unge⁴. Helsesøster må ses som en naturlig del av skolens arbeid med psykososialt miljø.

5.9 Bruk av elevundersøkelsen

Elevundersøkelsen er en del av brukerundersøkelsene, i regi av Undervisningsdirektoratet, og gjennomføres årlig på skolene i hele landet. Den er obligatorisk å gjennomføre på 7. og 10. trinn, men skolen kan velge å gjennomføre den fra 5. til 10. trinn. Den gjennomføres anonymt og gir

⁴ Kommunenes helsefremmende og forebyggende arbeid i helsestasjons og skolehelsetjenesten. Veileder til forskrift av 3.april 2003 nr. 450

elevenes subjektive oppfatning. Resultatene gir skolene et viktig utgangspunkt for videre utvikling av skolen og dens miljø. For at elevene ikke skal kunne identifiseres, presenteres ikke resultat på enkeltspørsmål som er svart på av færre en fem elever. Det kalles prikking. Dette kan være et problem for noen av skolene i vårt distrikt.

Vi opplever en noe kritisk holdning til elevundersøkelsen. Noen mener den har dårlige spørsmål, tolkningsproblemer, misforståelser m.m. Likevel vil elevundersøkelsen kunne gi en indeks/pekepinn for forholdet på den enkelte skolen. Rektorer og lærere har i stor grad kjennskap til resultatene. Elever og foreldre har derimot liten kjennskap til resultatene. Foreldre og elever kjenner ikke til noe arbeid som skolen gjør for å forbedre resultatet av elevundersøkelsen. Det underbygger elevundersøkelsens verdi som et utviklingsverktøy. I tillegg til å vise til resultatet av undersøkelsen, er det i like viktig å vise til arbeidet som blir gjennomført som et resultat av svarene i undersøkelsen. Ved å informere om resultat og hvilke tiltak som skal gjøres for å forbedre det, vil det gi elevundersøkelsen en verdi for hver enkelt elev og dens foreldre.

Foreldreundersøkelsen er en frivillig bit av brukerundersøkelsen. På grunn av lav deltakelse har fleste skoler valgt å ikke gjennomføre denne. Ved å kommunisere forbedringsarbeidet av resultatene vil interessen for å gjennomføre foreldreundersøkelsen kunne øke. Dette kan gjerne gjøres i forbindelse med foreldremøtene ved å bruke litt felles tid til gjennomføring.

Brukerundersøkelsene er viktige verktøy for brukermedvirkende utvikling av skolen. Elevundersøkelsen er en av Norges største obligatoriske undersøkelser og kan ha stor verdi for utviklingen av skolens læringsmiljø.

6 Videreføring

Utfordringene i samfunnet generelt i dag og fakta om unges psykiske lidelser sammen med resultatene fra besøkene i skolene viser at dette er viktig arbeid som bør prioriteres videre. HMTS er et organ utenfor kommunens egen administrasjon, men som likevel utfører lovpålagte oppgaver på vegne av kommunen. Dette synes å være en god organisatorisk plassering for å følge opp dette arbeidet mot barn og unge.

Alle skoler og barnehager skal være godkjent etter forskrift om miljørettet helsevern i skoler og barnehager. Denne forskriften omfatter også barn og unges psykososiale miljø (§12). Det er dette som er hjemmel og grunnlag for det arbeidet som er gjort. Det er enighet om at denne delen av lovverket er viktig å prioritere og følge opp i tillegg til tilsyn knyttet til de øvrige bestemmelsene i lovverket, som bygg, inn klima, universell utforming, renhold og internkontroll.

Årene 2013, 2014 og deler av 2015 er brukt til å gjennomgå status og bidra til bedre og mer fokus på arbeidet med elevenes psykososiale miljø i grunnskolene. Videre satsing vil være å se på forholdene i barnehagene, følge opp grunnskolene og jobbe mer systemrettet mot kommunene. En annen målgruppe vil være elevene på videregående skole samt overgangen mellom grunnskole og videregående skole. Det jobbes med å finansiere videre innsats for å etablere dette som et fast tilsyn- og oppfølgingsarbeid etter forskrift om miljørettet helsevern i skoler og barnehager.

